

TARIXIMIZNI YORITISHDA QO‘LYOZMA MANBALARNING O‘RNI

Nishanova Dildora Komiljanovna

Oriental Univeristeti dotsenti v.b.

Email: dnishanova1987@gmail.com

Annotatsiya: Mazkur maqolada o‘zbek xalqi tarixini ilmiy asosda yoritishda qo‘lyozma manbalarning ilmiy, tarixiy va madaniy ahamiyati tahlil qilinadi. Qo‘lyozmalar o‘z vaqtining ijtimoiy-siyosiy, diniy-ma’naviy, ilmiy-falsafiy tafakkuri haqida muhim ma’lumotlar beradi. Tadqiqotda tarixiy qo‘lyozmalarning tavsifi, ularning tasnifi, zamonaviy ilmiy tadqiqotlardagi o‘rni va ulardan foydalanish metodikasi yoritilgan. Shuningdek, O‘zbekiston arxivlari, kutubxonalari va ilmiy markazlarida saqlanayotgan nodir qo‘lyozmalar haqida ma’lumotlar keltirilib, ularni ilmiy muomalaga kiritishning dolzarb masalalari muhokama etiladi.

Kalit so‘zlar: qo‘lyozma, tarixiy manba, ilmiy-tarixiy tadqiqot, arxiv hujjati, ilmiy manbashunoslik, madaniy meros, O‘zbekiston tarixi

THE ROLE OF MANUSCRIPT SOURCES IN ILLUMINATING OUR HISTORY

Annotation: This article analyzes the scientific, historical, and cultural significance of manuscript sources in the academic study of the history of the Uzbek people. Manuscripts provide valuable information about the socio-political, religious-spiritual, and scientific-philosophical thought of their time. The research highlights the classification of historical manuscripts, their role in modern scholarly investigations, and methodologies for their use. It also presents information on rare manuscripts preserved in archives, libraries, and research institutions of Uzbekistan, discussing current issues related to their integration into academic circulation.

Keywords: manuscript, historical source, academic-historical research, archival document, scholarly studies, cultural heritage, history of Uzbekistan

РОЛЬ РУКОПИСНЫХ ИСТОЧНИКОВ В ОСВЕЩЕНИИ НАШЕЙ ИСТОРИИ

Аннотация: В данной статье анализируется научное, историческое и культурное значение рукописных источников в процессе научного освещения истории узбекского народа. Рукописи содержат ценную информацию о

социально-политической, религиозно-духовной и научно-философской мысли своего времени. В исследовании рассматриваются описание исторических рукописей, их классификация, место в современных научных исследованиях и методика их использования. Также приводятся сведения о редких рукописях, хранящихся в архивах, библиотеках и научных центрах Узбекистана, и обсуждаются актуальные вопросы их введения в научный оборот.

Ключевые слова: рукопись, исторический источник, научно-историческое исследование, архивный документ, источниковедение, культурное наследие, история Узбекистана

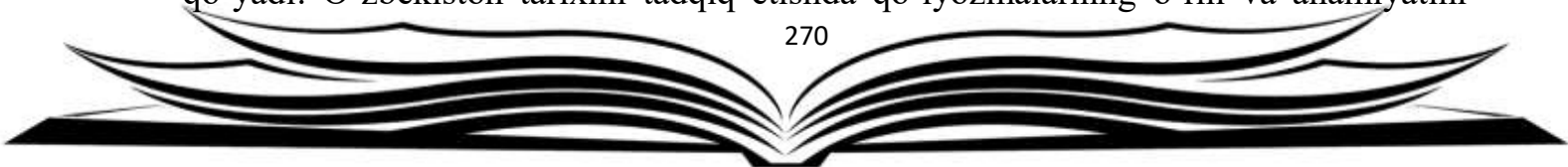
Kirish

Har qanday xalqning tarixiy xotirasi uning yozma manbalarida, ayniqsa qo‘lyozmalarda aks etadi. Qo‘lyozmalar — insoniyatning tarixiy taraqqiyoti davomida yaratilgan, o‘tmish davr tafakkuri, ijtimoiy hayoti, siyosiy tuzilmasi va madaniy qadriyatlarini o‘zida jamlagan noyob va beqiyos ilmiy manbalardir. Ular har bir tarixiy davr haqida to‘g‘ridan-to‘g‘ri ma’lumot beruvchi, aksariyat hollarda voqea joyining yoki davrining bevosita guvohi bo‘lgan mualliflar tomonidan yozilganligi sababli, eng ishonchli manba sifatida qaraladi.

O‘zbek xalqining ko‘p ming yillik boy tarixini yoritishda ham qo‘lyozma manbalar alohida o‘rin egallaydi. Movarounnahr, Xorazm, Farg‘ona, Buxoro, Samarqand kabi qadimiy ilm-fan va madaniyat markazlarida yaratilgan yozma yodgorliklar bizga o‘sha davrlar siyosiy tuzilmasi, iqtisodiy munosabatlari, diniy-falsafiy qarashlari, urf-odat va qadriyatlari haqida qimmatli ma’lumotlarni beradi. Ayniqsa, IX–XIX asrlarda yaratilgan arab, fors va turkiy tillardagi qo‘lyozmalar — nafaqat tarixshunoslik, balki manbashunoslik, filologiya, dinshunoslik, siyosatshunoslik, falsafa va boshqa fanlar uchun ham muhim poydevor vazifasini o‘taydi.

Bugungi kunda O‘zbekistonning ilmiy markazlarida, xususan, Abu Rayhon Beruniy nomidagi Sharqshunoslik instituti, Imom Buxoriy nomidagi xalqaro markaz, Alisher Navoiy nomidagi Milliy kutubxona, O‘zbekiston Milliy arxivi va boshqa ko‘plab muzey hamda kutubxonalarda yuz minglab noyob qo‘lyozma asarlar saqlanmoqda. Afsuski, ularning ko‘pi hali ilmiy muomalaga to‘liq kiritilmagan, ba’zilari esa maxsus mutaxassislar — paleograflar, tarixchilar, tilshunoslar ishtirokida tahlil qilinishga muhtoj.

Shu nuqtai nazardan qaraganda, mazkur maqola o‘z oldiga quyidagi vazifalarni qo‘yadi: O‘zbekiston tarixini tadqiq etishda qo‘lyozmalarning o‘rni va ahamiyatini

aniqlash, mavjud qo'lyozmalarning tarkibini tahlil qilish, ularni ilmiy muomalaga kiritishdagi hozirgi holatni o'rganish va zamonaviy yondashuvlar asosida ularning tadqiqotdagi salohiyatini ochib berish. Maqola shuningdek, mavjud muammolarni tahlil etib, ularni bartaraf etish bo'yicha taklif va tavsiyalarni ilgari suradi.

Metodologiya

Mazkur ilmiy tadqiqot tarixiy manbalarni o'rganishda qo'llaniladigan an'anaviy va zamonaviy metodlarni uyg'un holda qo'llashga asoslangan. Qo'lyozma manbalarining ilmiy qadri, ularning tarixiy voqealarni yoritishdagi roli va ishonchliligi kompleks yondashuv orqali aniqlab borildi. Tadqiqot doirasida quyidagi asosiy metodologik yondashuvlar qo'llanildi:

1. Manbashunoslik tahlili.

Tadqiqotning asosiy tayanchi — bevosita qo'lyozma manbalar bo'lib, ularning matni, mazmuni, muallifligi, yaratilgan davri, tili va tarixiy konteksti o'rganildi.

Qo'lyozmalarni o'rganishda klassik manbashunoslik mezonlari — autentiklik (asl nusxa), ishonchlilik, mazmuniy aniqlik va tarixiy haqiqatga moslik mezonlari asosida tahlil qilindi.

2. Tavsifiy va tizimlashtiruvchi metod.

O'zbekiston kutubxona va arxivlarida saqlanayotgan tarixiy qo'lyozmalarning tematik yo'nalishlari, tili, hajmi va saqlanish holati tizimli ravishda tavsif etildi. Shu orqali ularning ilmiy-axborot salohiyati baholandi.

3. Tarixiy-komparativ (taqqoslov) metod.

O'zbek tarixshunosligida foydalanilayotgan qo'lyozmalar boshqa mintaqalardagi (jumladan, Eron, Turkiya, Hindiston, Misr, Rossiya) analog qo'lyozmalar bilan qiyosiy tahlil qilindi. Bu metod qo'lyozmalarda berilgan ma'lumotlarning obyektivligi va tarixiy holatga mosligini aniqlash imkonini berdi.

4. Kontekstual yondashuv.

Har bir qo'lyozma ma'lum bir tarixiy, siyosiy yoki ijtimoiy sharoitda yaratilgan bo'lib, uning to'liq anglanishi uchun muallifning ijtimoiy mavqei, zamonaviy voqealarga bo'lgan munosabati, yozilish sabablari va foydalanilgan til unsurlari kontekstida o'rganildi. Bu yondashuv qo'lyozmalar mazmunini chuqurroq tahlil qilish imkonini berdi.

5. Ilmiy adabiyotlar va ikkilamchi manbalar tahlili.

Qo'lyozmalarni o'rganishda nufuzli manbashunos va tarixchilarning monografiyalari, maqolalari va dissertatsiyalaridan foydalanildi. Xususan, O'zbekiston, Rossiya, Eron va Turkiya olimlarining qo'lyozmalar bo'yicha olib borgan tadqiqotlari asos qilib

olindi. Shuningdek, UNESCO, IRCICA kabi xalqaro tashkilotlar tomonidan nashr qilingan ilmiy tavsiyalar tahlil qilindi.

6. Empirik kuzatuv.

Tadqiqot muallifi tomonidan Toshkent, Samarqand va Buxorodagi kutubxona va qo‘lyozmalar fondlarida joyida kuzatuvlar olib borildi, ayrim qo‘lyozma nusxalari bilan bevosita tanishildi va ularning fizik holati, kataloglash darajasi, raqamlashtirish ishlari o‘rganildi.

Mazkur metodologik yondashuvlar uyg‘unligi tarixiy qo‘lyozmalarni chuqur, tizimli va ilmiy asoslangan holda tahlil qilish, ularning tarixiy jarayonlardagi o‘rnini aniqlash hamda ularni bugungi tarixshunoslik fani uchun qayta kashf qilish imkonini berdi.

Natijalar

Tadqiqot davomida O‘zbekiston tarixini yoritishda qo‘lyozma manbalarining beqiyos ahamiyatga ega ekani qayd etildi. Respublikamizda mavjud kutubxonalar, ilmiy markazlar va arxivlarda saqlanayotgan o‘n minglab qo‘lyozmalar o‘zining tarixiy, adabiy, falsafiy, diniy va ilmiy mazmuni bilan yurtimiz tarixini turli qirralarda yoritishda muhim manba bo‘lib xizmat qilmoqda.

Qo‘lyozmalarining katta qismi arab, fors va turkiy tillarda yozilgan bo‘lib, ular orasida Movarounnahr va Xorazm zaminida yashab ijod qilgan tarixchilarning noyob asarlari mavjud. Jumladan, **Narshaxiyning “Tarixi Buxoro”si, Abu Rayhon Beruniyning “Qadimgi xalqlardan qolgan yodgorliklar”i, Zahiriddin Boburning “Boburnoma”si, Xondamirning “Habib as-siyar”i** va boshqa muhim manbalar tarixiy voqealarning to‘g‘ridan-to‘g‘ri guvohi sifatida qadrlanadi.

Tahlillar shuni ko‘rsatdiki, ushbu qo‘lyozmalar orqali quyidagi tarixiy yo‘nalishlarda muhim ilmiy natijalarga erishish mumkin:

- O‘zbekiston hududida yuz bergan siyosiy voqealar, davlatlararo aloqalar, sulolalar faoliyati va siyosiy islohotlar haqida birlamchi ma’lumotlarni olish;
- Mahalliy boshqaruv tizimi, huquqiy amaliyot, soliqqa tortish va ijtimoiy tartibotlar haqida to‘liq tasavvur hosil qilish;
- Diniy-falsafiy tafakkur, islom olimlari faoliyati, madrasa va ilmlar rivoji to‘g‘risidagi yozma guvohliklar;
- Tarixiy geografiya, shaharsozlik, aholi joylashuvi, savdo yo‘llari haqida topografik va statistik ma’lumotlarni tahlil qilish;
- Ilm-fan, madaniyat va adabiyot sohasidagi yutuqlar, olimlararo muloqotlar va ilmiy meros uzviyligini aniqlash.

Shuningdek, mavjud qo‘lyozmalarning salmoqli qismi hali hanuz ilmiy muomalaga to‘liq kiritilmagan, ularning kataloglari to‘liq emas yoki eskirgan, ko‘plab asarlar raqamlashtirilmagan. Bu esa zamonaviy ilmiy tadqiqotlar uchun ma‘lumotlar bazasini to‘liq shakllantirishda to‘siq bo‘lib qolmoqda.

Qo‘lyozmalarni ilmiy tadqiq qilishda paleografiya, diplomatika, tekstologiya, tilshunoslik, tarixshunoslik va filologiya fanlari o‘zaro bog‘liq holda faoliyat yuritishi zarur ekani aniqlandi. Bu esa tarmoqlararo hamkorlikda ishlash, mutaxassislar tayyorlash va qo‘lyozmalarni ilmiy muomalaga kiritish bo‘yicha yangi yondashuvlarni talab etadi.

Natijalar tahlili

Tarixiy tadqiqotlarda qo‘lyozma manbalar muhim o‘rin tutadi. Ular faqatgina faktlar majmui emas, balki o‘z davrining ijtimoiy ongini, tafakkur tarzini, axloqiy va madaniy qadriyatlarini ham yoritadi. Biroq, qo‘lyozmalarni ilmiy muomalaga kiritish, ularni to‘g‘ri tahlil qilish va zamonaviy tarixshunoslik talablariga mos tarzda talqin etish murakkab, ko‘p bosqichli jarayon hisoblanadi.

Tadqiqot davomida aniqlanishicha, hozirgi kunda O‘zbekiston kutubxonalarida va ilmiy markazlarida saqlanayotgan qo‘lyozmalarning katta qismi hali to‘liq o‘rganilmagan. Ayrim qo‘lyozmalarning asl nusxalari yaroqsiz holatda bo‘lib, ularni restavratsiya qilish zarur. Ba‘zilarining esa zamonaviy raqamlashtirish tizimlarida aks etmasligi ulardan keng foydalanish imkoniyatini cheklab qo‘yadi.

Yana bir muhim muammo — bu qo‘lyozmalarni tahlil qilishga yondashuvlardagi nomuvofiqlikdir. Ilmiy jamoatchilikda qo‘lyozmalarni faqat tarixiy voqealar manbai sifatida ko‘rish holatlari uchraydi. Holbuki, ular tilshunoslik, adabiyotshunoslik, falsafa, siyosatshunoslik va madaniyatshunoslik kabi fanlar bilan uzviy bog‘liq. Demak, bunday qo‘lyozmalarni o‘rganishda multidisiplinar yondashuv zarur.

Qo‘lyozmalarni noto‘g‘ri tarjima qilish yoki kontekstdan uzib talqin etish holatlari ham ilmiy xulosalarning ishonchliligiga salbiy ta‘sir ko‘rsatadi. Ayniqsa, forsiy, arabiy va eski turkiy tillarda yozilgan manbalarda maxsus lug‘aviy bilimlar, paleografik tajriba va tarixiy kontekstni bilish talab etiladi. Bu esa malakali mutaxassislar tayyorlashni dolzarb masalaga aylantiradi.

Shu bilan birga, bugungi kunda O‘zbekistonda qo‘lyozmalar bilan ishlashda ijobiy jarayonlar ham mavjud. Xususan, qo‘lyozmalarni raqamlashtirish, elektron kataloglar yaratish, ularni xorijiy olimlar bilan birgalikda tahlil qilish, hamkorlikda nashrga tayyorlash kabi yo‘nalishlarda sezilarli o‘zgarishlar ko‘zga tashlanmoqda. Bu esa

qo'lyozma merosimizni nafaqat milliy, balki xalqaro ilmiy muomalaga kiritishga yo'l ochadi.

Yuqoridagilardan kelib chiqib, tarixiy qo'lyozmalarning o'rni nafaqat ilmiy, balki madaniy va ma'naviy jihatdan ham beqiyosdir. Ularni o'rganish orqali nafaqat tarixiy faktlarni aniqlash, balki xalqimizning o'ziga xos dunyoqarashi, qadriyatlari va ilm-fan tarixidagi o'rni haqida chuqur tasavvurga ega bo'lish mumkin.

Xulosa

Tarixiy qo'lyozma manbalar har bir xalqning madaniy xotirasi, tarixiy tafakkuri va ilmiy merosining ajralmas qismi hisoblanadi. Tadqiqot davomida aniqlanishicha, O'zbekiston kutubxona, arxiv va ilmiy markazlarida saqlanayotgan qo'lyozmalar milliy tariximizni chuqur o'rganish uchun noyob va ishonchli manba vazifasini o'tamoqda. Qo'lyozmalar orqali tarixiy jarayonlar, shaxslar, ijtimoiy-siyosiy tizimlar, diniy-falsafiy oqimlar va ilmiy yutuqlar haqida to'g'ridan-to'g'ri ma'lumot olish imkoniyati mavjud.

Biroq, ularning hali to'liq o'rganilmaganligi, ilmiy muomalaga kiritilmaganligi, zamonaviy raqamli tizimlarga moslashtirilmaganligi tadqiqotlar samaradorligiga to'sqinlik qilmoqda. Bundan tashqari, qo'lyozmalarni tahlil qilishda mutaxassislar yetishmasligi, paleografik va filologik tayyorgarlik darajasi pastligi muhim muammolardan biridir.

Shu asosda quyidagi **tavsiyalarni** ilgari surish mumkin:

- Qo'lyozmalarni ilmiy jihatdan chuqur o'rganish uchun tarixchi, filolog, arabshunos, forsshunos va boshqa mutaxassislarni tayyorlash tizimini mustahkamlash;
- Mavjud qo'lyozmalar fondini zamonaviy texnologiyalar yordamida raqamlashtirish va ochiq elektron kataloglar yaratish;
- Ilmiy-tarixiy manbashunoslik doirasida qo'lyozmalarni tahlil qilishda tarmoqlararo (interdisciplinar) yondashuvni keng joriy etish;
- Qo'lyozmalarning tarjimasini, faksimilesini va ilmiy sharhlarini nashr etish ishlarini tizimli yo'lga qo'yish;
- Xalqaro ilmiy markazlar bilan hamkorlikni kengaytirib, qo'lyozmalarni dunyo miqyosida ilmiy muomalaga kiritish.

Umuman olganda, qo'lyozma merosni chuqur o'rganish va uni zamonaviy tarixshunoslik talablari asosida tahlil qilish — nafaqat o'tmishni anglash, balki bugungi va kelajak avlodlar uchun ilmiy, ma'naviy va madaniy xazinani saqlab qolishdir. Bu boradagi har bir sa'y-harakat milliy o'zlikni mustahkamlash, tarixiy xotirani tiklash va umuminsoniy ilmiy merosga hissa qo'shishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Narshaxiy. *Tarixi Buxoro*. – Toshkent: Fan, 1993.
2. Bobur, Z.M. *Boburnoma*. – Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2012.
3. Xondamir. *Habib as-siyar*. – Tehron: Intishoroti Ilmiya, 1972.
4. Beruniy, A.R. *Qadimgi xalqlardan qolgan yodgorliklar*. – Toshkent: Fan, 1975.
5. Alimova, D.A., Azamatova, G.A. *Manbashunoslik asoslari*. – Toshkent: O‘zbekiston, 2010.
6. Rashidov, R., Abdurashidov, S. *O‘zbek tarixining manbalari*. – Samarqand: SamDU, 2019.
7. Nosirov, H. *Qo‘lyozma manbalarning tasnifi va ularni o‘rganish usullari*. – Toshkent: Ma‘naviyat, 2015.
8. UNESCO. *Preserving Documentary Heritage: Guidelines and Case Studies*. – Paris: UNESCO Publishing, 2021.
9. Zaynutdinov, S. *O‘zbek qo‘lyozmalari va ularning tili*. – Toshkent: O‘qituvchi, 1998.
10. O‘zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi. *Sharqshunoslik institutining qo‘lyozmalar fondi katalogi*. – Toshkent: Sharq, 2020.
11. IRCICA. *World Heritage Manuscripts: Cataloging and Digitization Standards*. – Istanbul: IRCICA, 2022.
12. Abdullayeva, M. *Qo‘lyozmalarni raqamlashtirish va ilmiy muomalaga kiritishning dolzarb masalalari. // Sharqshunoslik muammolari*, 2023, №2, – B. 88–94.

Research Science and
Innovation House

